

מצוה הבאה בעבירה ומצוות פרו ורבו

א. בדף הקודם התחלנו לגעת בשאלה באילו מצבים העבירה פוסלת את המצוה. נפגשנו עם הקושיה מדוע דין מה"ב אינו פוסל הדס שהוכשר באיסור. למדנו את תשובתם של שער המלך והכתב סופר שתלו זאת בכך שהעבירה תמה לפני קיום המצוה. הצענו תשובה נוספת: דין מה"ב פוסל חפצי עבירה, מצה גזולה, לולב גזול, אך ההדס אינו חפץ עבירה. נעשתה בו אמנם עבירה, הוא הוכשר על ידי עבירה, אבל הוא עצמו אינו חפץ עבירה. בדף זה ניפגש עם שאלה נוספת, שאלה שהתמודדותם של רבותינו האחרונים עמה תלמד אותנו עוד על הלכת מה"ב ובכלל. נפתח במשנה ביבמות (ב, ה):

מי שיש לו בן מכל מקום פוטר אשת אביו מן היבום (לאחר מיתת האב) וחייב על מכתו ועל קללתו ובנו לכל דבר חוץ ממי שיש לו מן השפחה ומן הנכרית.

רב יהודה פירש שהמשנה באה לרבות גם בן ממזר (יבמות כב):

מכל מקום לאתויי מאי? אמר רב יהודה: לאיתויי ממזר.

בהמשך הסוגיה מבואר שלהבנת הגמ' המשנה נאמרה גם במקרה שבו הבן הממזר נולד מביאת איסור¹ (שם):

וחייב על מכתו. אמאי? קרי כאן: ונשיא בעמך לא תאור, בעושה מעשה עמך! (והרי אם הבן ממזר אז האב רשע שהוליד אותו מביאת איסור ומדוע הבן חייב על מכתו) כדאמר רב פנחס משמיה דרב פפא: בעושה תשובה, הכא נמי כשעשה תשובה.

הרשב"א הביא את דברי הירושלמי (יבמות כב):

גרסינן בירושלמי בנו הוא לכל דבר אפי' לפריה ורביה... לומר שאע"פ שנולד בעבירה... קיים ביה נמי מצות פריה ורביה.

ומכאן שאפילו כאשר אדם בא על אשת איש הוא מקיים מצוות פרו². וכך פוסק הרמ"א (שו"ע אבה"ע א, 1):

הגה: היה הבן ממזר או חרש, שוטה וקטן, קיים המצוה. (ב"י בשם הרשב"א).

דברים אלו קשים לכאורה: מדוע האב מקיים מצוות פרו² בבן ממזר שנולד מביאת איסור, מדוע שלא נאמר שזוהי מה"ב?

נסה לענות. היזכר בסברות שלמדנו בדף הקודם ונסה לענות לאורן.

ב. נפתח בהתמודדותו של בעל המנחת חינוך עם השאלה (מצוה א):

זהו זמן כביר הקשיתי דלמה יצא ידי חובה והלא הוי מהב"ע ולדעת הרבה ראשונים מהב"ע מהתורה אינו יוצא ולדעת התוס' סוכה ט' על כל פנים מדרבנן אינו יוצא והדברים עתיקין. וישבתי על פי סברת האחרונים וע' שער המלך ה' לולב דמהב"ע לא הוי אלא אם בשעת מצוה

1. לעתים, אדם יכול להוליד בן ממזר גם לא כתוצאה של ביאת איסור – אם הוא עצמו ממזר ונושא גיורת וכו'.

עושה גם כן עבירה דבאתרוג הגזול בשעת הנטילה עובר על והשיב את הגזילה זהו מהב"ע אבל אם בשעת המצוה ליכא עבירה כלל כגון בהוציא מצה מרשות היחיד לרשות הרבים דבשעת קיום המצוה ליכא עבירה כלל לא הוי מהב"ע, אם כן הכי נמי נהי דהמצוה של הבנים באה על ידי עבירה דביאת איסור, מכל מקום המצות עשה היינו הבנים והבעילה הוא רק הכשר מצוה דאי אפשר בלא זה, והראיה דאם לא הוליד וכן אם מתו הבנים לא קיים המצוה, וכיון דעיקר קיום המצוה הם הבנים ובעת הזאת ליכא עבירה כלל דעבירה כבר נעשית בשעת הבעילה דמי להוציא מצה מרה"י לרה"ר דלא הוי מהב"ע והדברים ארוכים בדיני מהב"ע ואכ"מ.

מהי תשובתו של המנחת חינוך? מהי מצוות פרו ורבו להבנתו?

המנחת חינוך סבור כשער המלך שפסול מה"ב נאמר רק כאשר אדם עובר עבירה בשעת קיום המצוה. ומאחר שלהבנתו אדם מקיים את מצוות פר"ו רק לאחר לידת הבנים ולא בשעת הביאה, הרי שבשעת קיום המצוה, לאחר הלידה, הוא כבר לא עובר עבירה.

ג. המנחת חינוך יישב קושיה יסודית נוספת לאור הבנתו בגדר מצוות פר"ו. רבים מרבותינו דנו בשתי הקושיות יחדיו ונלך בדרכם. מדברי הגמ' בר"ה עולה שאדם המקיים מצוה בעודו פטור ממנה לא יצא ועליו לשוב ולקיימה לאחר שהוא מתחייב בה (ר"ה כח):

שלחו ליה לאבוה דשמואל: כפאו ואכל מצה - יצא. כפאו מאן? אילימא כפאו שד - והתניא: עתים חלים עתים שוטה, כשהוא חלים - הרי הוא כפקח לכל דבריו, כשהוא שוטה - הרי הוא כשוטה לכל דבריו (וא"כ לא יכול להיות ששמואל יגיד שיצא כאשר אכל בעודו שוטה).

כלומר, אדם שלעיתים שוטה ולעיתים פיקח שאוכל מצה בשעה שהוא שוטה לא יצא ועליו לשוב ולאכול. וכך פוסק הרמב"ם (חמץ ומצה ו, ג):

אכל כזית מצה והוא נכפה בעת שטותו ואחר כך נתרפא חייב לאכול אחר שנתרפא, לפי שאותה אכילה היתה בשעה שהיה פטור מכל המצוות.

הוא חייב לאכול אחר שנתרפא מאחר ש'אותה אכילה היתה בשעה שהיה פטור מכל המצוות', ואדם המקיים מצוה בעודו פטור לא יצא. אולם, מסוגיית יבמות משתמע אחרת. רבי יוחנן וריש לקיש נחלקו בדינו של בן נח שהוליד ילדים בהיותו גוי ונתגייר לאחר מכן (יבמות סב):

איתמר: היו לו בנים בהיותו עובד כוכבים ונתגייר, ר' יוחנן אמר: קיים פריה ורביה, וריש לקיש אמר: לא קיים פריה ורביה.

הרמב"ם פוסק כרבי יוחנן (אישות טו, ו):

היו לו בנים בגיותו ונתגייר הוא והם הרי זה קיים מצוה זו.

והנה, בן נח פטור מפר"ו, כך שאותו אדם שהוליד בנים לפני שנתגייר קיים את המצוה בעודו פטור! וכך שאל הטורי אבן (ר"ה כח):

אילימא כפאו שד והתני' עתים חלי' וכו'. פי' ואמאי יצא בכפאו שד דכיון דבאותו שעה הוי שוטה ופטור מן המצות אכילה דאותו שעה לאו כלום הוא. וכי הדר חלים באותו לילה ונעשה בר חיובא צריך לחזור ולאכול ואכילה קמייתא לא פשרתו כיון דלא היה באותו שעה בר חיוב מצות. וקשיא לן מהא דאמרינן בפ"ו דיבמות (דף ס"ב) היה לו בנים בגיותו ונתגייר ר' יוחנן אומר קיים פריה ורבי' ואף על גב דבני נח אין מצווין על פ"ו כדאמר בסנהדרין (דף נט ע"ב)... והשתא

אמאי קיים פ"ו לר"י בבנים שהיה לו בגיותו הא באותו שעה לאו בר חיוב פ"ו הוי, א"כ אותן בנים לא עלו לו לפטרו לאחר שנעשה בר חיוב דהיינו לאחר שנתגייר, כדאמר גבי מצה דאם אכלו בשעה שאין בר חיוב לא עלתה לו לפטרו לאחר שנעשה בר חיוב.

נסה להתמודד עם קושיית הטורי אבן לאור יסודו של המנחת חינוך.

המנחת חינוך ענה על השאלה לאור היסוד שלמדנו לעיל (מצוה שו):

ולדידי' לא קשיא כלל דחילוק גדול יש בין הנושאים, דודאי אכילת מצה ושופר וכדומה דהמצוה היא לאכול מצה ולשמוע שופר א"כ בודאי סברא היא דאין עשיית המצוה פוטרת אותו אם עשה בזמן הפטור, כיון שקודם לא נתחייב כלל ואח"כ נתחייב מהיכא תיתי שיפטור עצמו בזה, אבל גבי פ"ו דהמצוה היא להיות לו בנים ולקייח אשה ולהוליד זו הכשר מצוה דאי אפשר לקיים להיות לו בנים בלא זה, והמצוה אין לה הפסק כשאר מצות רק כל ימי חייו היא המצוה ובכל רגע מקיים המצוה, והא ראייה דר"י בעצמו סובר שם דאם ה' לו בנים ומתו לא קיים המצוה חזינן אע"ג דעשה המצוה והוליד מכל מקום כיון שמתו נפסק המצוה אם כן עיקר המצוה שיש לו בנים על כן אף על גב דהכשר מצוה היה בגיותו מכל מקום עתה שנתגייר וחייב במצות ועתה יש לו בנים מקיים המצוה כי מצוה זו נמשכת תמיד ועושה המצוה בחיוב רק הכשר מצוה עשה בפטור, אבל במצה וכדומה בשאר מצות דאין המצוה נמשכת רק המצוה היא העשוי, א"כ לאחר עשיית המצוה פסקה המצוה בודאי אין מועיל מה שעשה המצוה בעת שהיה פטור כיון דעתה בעת שהתורה חייבתו לא עשה כלל ומה מועיל מה שעשה בזמן שלא חייבה אותו התורה כלל אבל בפ"ו אין המצוה לעשות רק הכשר מצוה אבל עיקר המצוה מה שיש לו בני.

מהי תשובת המנחת חינוך?

המצוה היא מציאות הבנים ואדם מקיים אותה בכל שעה. הגר איננו יוצא בזכות המעשה שעשה בשעה שהיה בן נח, מעשה שלא יכול לפטור אותו משום שהיה פטור באותה שעה. הוא מקיים את המצוה עכשיו, בכל רגע ורגע, בעצם מציאות הבנים ועכשיו הוא הרי חייב במצוה.

ד. הרב צבי פסח פרנק, ההר צבי, חלק על הבנת המנחת חינוך במצוות פר"ו. דבר שחייב אותו להתמודד עם שתי הקושיות ולהציע להם תשובה אחרת. נפגש תחילה עם קושייתו היסודית על המנחת חינוך מדברי התוספות בכמה מקומות. המשנה בגיטין מלמדת שכופים על האדון לשחרר עבד שחציו בן חורין בשל חוסר יכולת העבד לקיים מצות פר"ו (גיטין מא):

מי שהציו עבד וחציו בן חורין - עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד, דברי ב"ה; ב"ש אומרים: תקנתם את רבו ואת עצמו לא תקנתם! לישא שפחה אי אפשר - שכבר חציו בן חורין, בת חורין אי אפשר - שכבר חציו עבד, יבטל? והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה, שנאמר: לא תוהו בראה לשבת יצרה! אלא מפני תיקון העולם, כופין את רבו ועושה אותו בן חורין, וכותב שטר על חצי דמיו. וחזרו ב"ה להורות כדברי ב"ש.

התוספות שואלים על דברי המשנה (ב"ב יג):

כופין את רבו – וא"ת אמאי כופין (את האדון לשחרר מפני שהעבד לא יכול לקיים את המצוה) ליתי עשה דפרו ורבו וידחה לא תעשה דלא יהיה קדש (וא"כ העבד יכול לקיים את המצוה גם ללא השחרור!) ואומר רבינו יצחק חדא דבעידנא דמיעקר לאו לא מקיים עשה דמשעת העראה (תחילת הביאה) קא עקר ללאו ועשה דפרו ורבו לא מקיים עד גמר ביאה (שכן רק אז הביאה ראויה להוליד).

מהי תשובת התוספות? מתי אדם מקיים את מצוות העשה לדבריהם? הקשה מכך על המנחת חינוך!

לפני שנפגש עם הקושיה בלשון ההר צבי, נלמד את תחילת דבריו שבהם הוא מקשה קושיה עקרונית יותר על הבנת המנחת חינוך (אור"ח חלק ב, סימן עו):

ולע"ד דבריהם (של המנחת חינוך ועוד) קשים להולמם, דהא לעולם מצות המעשיות הם מה שעושה האדם בפועל, אבל שיהיה לו בנים זה אינו מעשה האדם וגם לאו בידו הוא, ומסתבר דאדרבה עיקר מ"ע היא לקחת אשה כלשון התוס' גיטין, וכן בתוס' ב"ב (דף יג ע"א), שהקשו גבי חצי עבד וחצי בן חורין דאמאי כופין את רבו לשחררו ליתי עשה דפרו ורבו וידחה לא תעשה דלא יהיה קדש, ואומר רבינו יצחק דבעידנא דמיעקרא לאו לא מקיים עשה דמשעת העראה קא עקר לאו, ועשה דפרו ורבו לא מקיים עד גמר ביאה, ע"כ, ואם כן מבואר דאין העשה בלידת הבנים, דאם כן עדיפא הוי ליה לומר דלאו בגמר ביאה מקיים העשה וגם מי יימר דיהיו לו בנים ואפשר שלא יקיים העשה כלל. שוב ראיתי דהמנ"ח בעצמו הרגיש בדברי התוס' הנזכרים במצוה ראשונה וזה לשונו: ועל פי הנ"ל איני מבין דברי תוס' ב"ב שאמרו דעשה מקיים בגמר ביאה, דהא גם בגמר ביאה אינו מקיים העשה, ונשאר בצ"ע.

מה קשה להר צבי מבחינה עקרונית על הבנתו של המנחת חינוך את המצוה? מהי מצוות פר"ו להבנתו?

לא יכול להיות שהמצוה היא קיום הבנים – מצוה היא דבר שתלוי באדם, שביכולתו לבצעו. מצוה היא מעשה שמוטל על האדם, מצוות המעשיות הם מה שעושה האדם בפועל, אבל שיהיה לו בנים זה אינו מעשה האדם וגם לאו בידו הוא.

ה. הבנתו העקרונית של ההר צבי שהמצוה היא המעשה, הביאה, ולא קיום הילדים, משיבה את השאלות למקומן: מדוע וכיצד האדם יוצא בבן שנולד מביאת איסור? מדוע אדם יוצא בבן שנולד לפני שנתגייר, כשהיה פטור מהמצוה? המנחת חינוך ענה כאמור על שתי השאלות לאור הבנתו העקרונית במצוות פרו ורבו – שהמצוה אינה הביאה שנעשית בעבירה או בשעה שהיה פטור אלא עצם קיום הילדים, כאשר כבר לא עושה עבירה וכאשר חייב במצוה. אך ההר צבי לא יכול לענות זאת. מה הוא יענה? נלמד את תשובתו (שם):

וזה פלא, דדברי התוס' פשוטים דבגמר ביאה מקיים העשה דבהכי חייביה רחמנא דלידת הבנים לאו בדידיה תליא, ולידת הבנים הם תנאי ושיעור להמצוה, דעד כמה חייב בלקיחת אשה עד שיוולדו לו זכר ונקבה, ומשנולד לו זכר ונקבה אז קיים אמרינן ואינו מהוייב עוד במצוות עשה דפרו ורבו, ולרבי יוחנן דסבירא ליה בהיו לו בנים בגיותו קיים פרו ורבו, אינו אומר שקיים את המצוה, דתנאי המצוה דלקיחת אשה הוא כל זמן שטרם נולדו זכר ונקבה,

אבל בשנולד ז"נ, יהיה באיזה דרך על ידי קיום מצוה או שלא בקיום מצוה, כל שהעמיד דור של זכר ונקבה פקע ממנו מצות פ"ו... דמה שאומר ר' יוחנן בהיו לו בנים בגיותו שקיים מצות פ"ו, אין הכוונה קיום מצוה של פרו ורבו, אלא קיום במציאות שהעמיד דור של ז"נ, ועל ידי זה שוב לא חל עליו חובת פרו ורבו מכיון שכבר נתקיים בו אף שלא קיים מצות עשה זו. ובזה מתורץ הכל: קושית הטורי אבן דהרי עשה המצוה בזמן שהיה פטור, הרי מבואר מדברי התוס' דלר"י אין הכוונה שקיים מצות עשה, אלא דמכיון שהעמיד דורות אף שלא קיים מצוה שוב לא חל עליו עשה דפרו ורבו, וכן מה שהקשה כיצד מקיים פו"ר בן ממזר הא הוי מצוה הבאה בעבירה, ג"כ לא קשה, דקיום מצות עשה מאן דזכר שמו אלא דפקע ממנו מ"ע דפ"ו מכיון שהעמיד תולדות.

מהי תשובתו של ההר צבי?

אדם אכן אינו מקיים את המצוה על ידי בנים שנולדו לפני שהתגייר, שהרי בשעת קיום המצוה, הביאה, היה פטור. הוא גם לא מקיים את המצוה על ידי בנים שהוליד בעבירה, זוהי מצוה הבאה בעבירה. רבי יוחנן שאמר 'היו לו היו לו בנים בהיותו עובד כוכבים ונתגייר... קיים פריה ורביה'; הרשב"א שאמר, 'שאע"פ שנולד בעבירה... קיים ביה נמי מצות פריה ורביה', התכוונו רק לומר שפטור ממצוות פרו ורבו ולא שקיים אותה. הוא פטור מפני שבפועל יש לו בן ובת והתורה לא חייבה אדם שיש לו בן ובת להוליד ילדים נוספים.

חזור אל המקורות שלמדנו לעיל, התבונן בהם שוב, האזן ללשונם. תשובת ההר צבי קשה בעיניך?

דברי הרב פרנק מעט קשים לכאורה: הרי רבי יוחנן אומר 'קיים פריה ורביה'. גם הרשב"א אומר 'קיים ביה נמי מצות פריה ורביה'. כך גם לשון הרמ"א שאומר, 'היה הבן ממזר... קיים המצוה', וקשה לומר שכולם לא התכוונו לעולה מדבריהם.

1. רבים מרבותינו האחרונים צעדו בדרך ביניים, דרך שאינה מקבלת מצד אחד את תפיסתו של המנחת חינוך שהביאה אינה אלא הכשר מצוה. אך מצד שני אינה מקבלת גם את פרשנות ההר צבי, פרשנות קשה כאמור. נלמד למשל את דברי ר' אשר וייס, המנחת אשר (בראשית סימן ב): ולענ"ד נראה בזה דרך אחר, ויתישב לדרכנו גם מה שהקשו בן ממזר דהוי מצוה הבאה בעבירה, דזה ברור דאף אם המצוה בעצם מעשה הביאה היא, מכל מקום פשוט דאין מהות המצוה וענינה במעשה הביאה אלא בתוצאה וכמו שכתב במשנה בגיטין (מא:): לא נברא העולם אלא משום פריה ורביה שנאמר לא תוהו בראה לשבת יצרה, הרי דענין המצוה ישוּבו של עולם וכבר הארכתי במקום אחר דבמצוות שכל ענינם בתוצאה אין פסול מצוה הבאה בעבירה, ולא מצינו בש"ס ובראשונים דין זה אלא במצוות שבגברא שכל ענינם בעשיית המעשים כגון בלולב הגזול ובמצה של טבל, ובשופר של עולה וכדומה, אבל במצוות שכל ענינם וגדרם בתוצאות המעשה אין פסול מצוה הבאה בעבירה כיון דמכל מקום תוצאת המעשה קיימת, ולכן קיים המצוה אף ביש לו בן ממזר. ונראה עוד בדרך זה דבמצוות אלו נפטר אף אם עשאן בשעת הפטור אם התוצאה קיימת, כיון שאין עיקר גדרן וענינם במעשה אלא בתוצאה, ומשום

כך קיים מצות פו"ר אף בהיו לו בנים בגיותו, מה שאין כן באכל מצה בשעת שטותו כיון דבמצות מצה מעשה האכילה היא מהות המצוה וענינה לא קיים המצוה.

מהי תשובתו של ר' אשר וייס?

הביאה אמנם אינה רק הכשר מצוה כהבנת המנחת חינוך, אלא מעשה המצוה². אולם, היא אינה מהות המצוה ומטרתה, שכן מטרת המצוה ומהותה היא הולדת הבנים. ר' אשר טוען שדין מה"ב לא נאמר במצוות שכאלו, מצוות שבהן המטרה היא התוצאה והמעשה הוא רק אמצעי. במצוות שכאלו אין גם משמעות לשאלה האם האדם היה פטור בשעת המעשה. הלכות אלו, דרישות אלו, נאמרו רק במצוות שבהן חשובה לנו איכות העשייה, מצוות שהעשייה היא המטרה, כאכילת מצה. בפרו ורבו איכות העשייה פחות חשובה לנו, שכן העיקר התוצאה וכל עוד שזו קיימת האדם יוצא ידי חובה.

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. הראשונים לומדים מהמשנה והגמ' שאדם מקיים מצוות פרו ורבו בן ממזר שהוליד כתוצאה מביאת איסור. מהי הקושיה על כך מדין מה"ב? הצג את תשובתו של המנחת חינוך. מהן ההנחות בדין מה"ב ובהבנת מצוות פרו ורבו שעליהן נשענת תשובתו?
2. מהי הקושיה על דברי רבי יוחנן, דברים שנפסקו להלכה, שאדם מקיים מצוות פרו ורבו בבנים שהוליד בהיותו גוי? מהו העקרון שעליו נשענת הקושיה ומהי הראיה לעקרון זה? מהי תשובתו של המנחת חינוך?
3. הצג את שתי הקושיות של ההר צבי על תפיסת המנחת חינוך במצוות פריה ורביה – קושי מלשון התוספות וקושי מסברה על עצם היסוד.
4. כיצד התמודד ההר צבי עם הקושיות שלמדנו מבן ממזר והיו לו בנים ונתגייר? מה ההבדל בין תשובתו לתשובת המנחת חינוך? מה הקושי בתשובתו?
5. הצג את תשובתו של ר' אשר וייס. מה ההבדל בהבנת מצוות פריה ורביה בינו למנחת חינוך? מה היסוד שעולה מדבריו בהיקף מצוות פרו ורבו?

2. כך הרי מוכיחים דברי התוספות שלמדנו לעיל, וכך גם מוכיחה הסברה של ההר צבי – שלא תיתכן מצוה שאינה תלויה באדם ולידת הבנים אינה תלויה באדם. אלא ודאי שמעשה המצוה הוא הביאה ולא הלידה.